

K İ T A B İ Y A T

Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Modern Türkiye'nin zuhuru), Oxford University press, London-New York-Toronto, 1961, s. XVIx511,3 aded harita.

Londra Üniversitesi Profesörlerinden Prof. Bernard Lewis'in 7-8 yıldan beri üzerinde çalıştığı eseri yayın alanına çıkmış bulunuyor. Yeni Türkiye'nin meydana gelişini ve bu gelişmede rol oynayan âmilleri inceliyen bu eser büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eser, esas itibarile bir giriş ve onu tâkib eden iki ana bölümden meydana gelmektedir. Bunları bir sonuç tâkib etmektedir.

Giriş kısmı (s. 1-1.). Bu günkü «Türk medeniyetinin kaynakları» başlığını taşımaktadır. Burada, bu günkü Türkiye'nin oluşunda temel rol oynayan «türkçe, islâmiyet ve oturlan yer» gibi kültür unsurları tahlil edilmektedir.

«Ortaya çıkışın safhaları» adını taşıyan birinci bölüm sekiz kısım halinde incelenmiştir. Osmanlı imparatorluğunun sukutu (s. 21-39) başlığını taşıyan kısımda Osmanlı tarihi hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmaların özeti verilmektedir. Prof. B. Lewis bu konu üzerinde lâyıkile çalışmadığından şikâyet etmektedir. Bu alandaki çalışmaların az ve kifayetsiz oluşu Osmanlı imparatorluğunun sukut sebeplerini aydınlatılmamış olarak bırakmıştır. Yazar icmâlen İmparatorluğun doğu ve batıdaki tarihi seyirinden bahsettikten sonra, bazı Osmanlı yazarlarının, imparatorluğun XVI ve XVII. asırlarda nazarı dikkatlerini çeken de-

ğişikliklerine işaret etmektedir. Nakdi ve mâli hususlarda meydana gelmiş olan buhranlar, mâli ve zirâî hususlardaki menfi değişiklikler, özellikle XVII asırda orduda ki asker adedinin çok fazla oluşundan ileri gelmişti. Masrafin çoğalması ve para kıymetinin düşmesi ile hazinenin paraya ihtiyacı gittikçe arttı. Normal kadroların çok üstünde olan askeriye, kalemiye ve ilmiyeye mensup kimselerin maaşlarının ödenmesi imparatorluk prestijini halk nezdinde küçültüyordu. Bu gibi haller Osmanlı teşkilâtının klâsik nizamında zamana göre değişiklikler yapılmasına ihtiyaç gösterdi. Tımarlı sipahi sınıfı bozulduğu gibi bir çok timarlar padişah hasları arasına katıldı. Yeni ve müessir bir sistemin tesis edilemeyişi vergi toplayan memurların önem kazanmasına ve bunlarında zamanla fırsatlardan istifade ile nüfuzlarını genişletip boş araziye el atmalarına sebep oldu. Teknoloji ve ilimde Avrupa büyük mesafeler katederken, Osmanlılar ziraat, nakliyat ve endüstride orta-çağ seviyesinde idiler. Fakat, ziraatin kötü durumu teknik seviyeden dolayı değil, ziraat yapanların üzerindeki ağır yükden ileri geliyordu. Bu, bazı Osmanlı yazarlarının da belirttikleri gibi köylerden şehirlere akına sebep oluyordu. Ziraatın bu durumuna nazaran endüstri daha iyi idi. Esnaf teşekküllerinin müttehid yapısı eski nizamın içtimai bağlılık ve mecburiyetlerinin muğlak ağırlı muhafaza ediyordu. Böyle olmakla beraber cemiyet içindeki iktisadi tesirleri tahdid edilmmişti.

Osmanlı devleti hiç bir orta-çağ devletinde bulunmayan daimi bir ordu ve bürokrasinin ilâvesile, orta-çağ iktisadı ve düşüncesi ile bir orta-çağ devleti olarak kalmıştı. Osmanlı kudretinin gelişme safhaları genel olarak andlaşmalarla sıralanmıştır. XVIII. asırdaki her mağlubiyetten sonra gerek devlet adamları ve gerekse tarihçiler büyük bir açıklıkla imparatorluğun zaafını ve ordunun düşkünlüğünü münakaşa ettiler. Yeni bir harb sırasında kılıç kuşanan III. Selim 28 yaşında olup bilgili bir şahıs idi. Orduyu modernleştirmeye başlayarak ilk defa olarak Bahriye ve Askeri mektepleri tesis etti. Fakat bunun için yabancı mütehassıslara özellikle fransız mütehassıslara dayanmak zorunda idi.

Batının etkisi (s. 42-72): Fransız devrimi batı hristiyanlığının islâm dünyasında hakiki etki uyandıran ilk büyük fikir hareketlerinden biri idi. Böyle olmakla beraber, XVIII. asırdan evvelde batı etkisi vuku bulmuştu. Osmanlılar Avrupa harp ve deniz inşaiye tekniğini derhal kabul etmişlerdi. Avrupa harita ve denizcilik bilgilerinde öğrendiler. Esasen daha XVI. asırda bir çok haritalar türklerin eline geçmişti. Batılılaşma siyasetini tatbik için ilk düşünce XVIII. asır başlarındadır. Bu ilk reformdan sorumlu devlet adamı Damad İbrahim Paşa (1718-1790) idi. Matbaanın ilk defa tesis edilmesi, itfaiye teşkilâtının kuruluşu bu devirde vuku bulan hareketlerdendi. Bahriye teşkilâtı III. Mustafa devrinde yeniden gözden geçirildi. Bununla beraber matbaa XVIII. asırdan evvel de Osmanlı ülkelerinde bilinmekte idi. Gayr-ı müslimlerin imparatorluğun büyük şehirlerinde matbaaları vardı. Bunlardan bir kısmı XV. asırda tesis edilmişlerdi. Sanat alanında ilk defa bir batı tesiri XVII. asırda görülmeye başlandı; Özellikle süsleme de. I. Mahmud ve III. Mustafa za-

manında sistemli olmakla beraber batı sisteminde mektebler açıldı; bu mektebler daha ziyade askerî maksatlar için tesis edilmişlerdi. Fakat 1788 de Kırım'ın Rusya eline geçişi ile batılılaşma alanındaki reformlar yeni bir program çerçevesi içinde tatbik başlandı. Bunda Fransa'nın da büyük teşviki olmuştu. Fakat 1787 de Rusya ve Avusturya'ya karşı harbedilmesi bu programı aksattı.

Fransız ihtilâli Avrupa'da tamamen gayri dinî bir şekilde ifadesini bulan ilk içtimaî harekettir. XVIII. asır boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan bu yeni fikirlerin süzülmesi devam etti; ve ona bu fikirlerin akış kanalları gitikçe büyüdü. Bu yeni fikirler üç kelime ile özetlenebilir: hürriyet, müsavat ve milliyet'tir. III. Selim Avrupa ahvali hakkında bilgi almak ve batı devletleriyle temas temin etmek için 1793 den itibaren daimi elçilikler tesis etti. Bu elçiler buldukları yerleri tetkik edip merkeze lüzumlu bilgi göndermekle de görevlendirilmişlerdi. İşte bu, elçiliklerde çalışan bir takım gençlerin Avrupa'da ikametleri sırasında batı dilini öğrenmeleri o dil vasıtası ile oralardaki çağdaş fikirleri anlamalarına sebep oldu. Bu gençler memlekete döndükleri zaman tâyin edildikleri dairelerin batılı azınlığını teşkil ettiler. Fransa, kritik zamanlarda, İstanbul ve Osmanlı eyaletlerinde bu fikirleri yaymak için büyük gayret sarfetti. Bu faaliyet 1793 den itibaren devam etti. 1795 de Fransız sefarethanesinde yeniden bir bir matbaa faaliyete geçirilerek Fransa yararına kullanılmaya teşebbüs edildi. Böylece zamanla imparatorluk merkezinde zamanın fikirlerini münakaşa edebilecek bir ortam meydana geldi. Böyle olmakla beraber, Fransız ihtilâli Osmanlılar üzerinde az tesir yaptı. Bu ihtilâlin harp yolu ile komşu ülkelere yayılması dahi imparatorluk idarecileri içinde

hristiyanlığın bir iç meselesi olarak telâki edilmişti. 1797 den itibaren Fransız cumhuriyeti Osmanlı imparatorluğu'nun komşusu olunca durum değişmeye başladı. Fransa ile Osmanlı imparatorluğu harbettığı zaman kısa bir devre için dahi olsa yeni fikirlerin Osmanlı cemiyetinde yayılma imkânı daraldı. Bunda başkentteki Fransız aleyhdarî muhafazakâr kuvvetlerin de rolü büyük olmuştu. Bununla beraber 1805 deki büyük Fransız zaferleri Fransız tesirini Osmanlı imparatorluğu'nda devam ettirdi. 1807 de Napolyon Rusya ile dost olunca imparatorluk nezdindeki Fransız tesiri çok azaldı. Bu III. Selim'in muhafazakâr mahfiller tarafından tahttan indirilmesi ile sonuçlandı. Fransız ihtilâlinin doğduğu ülkede öldüğü ve onun Türkiyede ki tesirinin de gelişmeden boğulduğu görüldü. Bununla beraber Hürriyet ağacından alınan aşî islâm toprağında sağlam kök saldı; ve onun acı ve tatlı meyva vermesi mukadderdi.

Osmanlı reformu (s. 73 - 125): III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra onun zamanındaki reform hareketini teşkil eden Nizâm-ı cedid'in bir tarafdarı olan Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmağa muvaffak olmadı. Onun yerine II. Mahmud tahta çıktı. II. Mahmud bir Osmanlı şehzadesi için mutad olan bir eğitim gördü. Türklerin Büyük Peter (Deli Petro)'i add edilen II. Mahmud bir batı diline vâkif değildi. Kuvvetli bir merkeziyetçi siyaset güderek eyaletlerin kendi zamanına kadar paylaştıkları bir nevi otonomiye son verdi. Yeniçeri ocağını (1826) kaldırarak yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurdu. Ölümüne kadar, büyük bir gayretle, ve imparatorluğun bir çok dış ve iç gâilelerle meşgul olmak zorunda bulunduğu zamanda, büyük bir devrim hareketinin tatbikini tahakkuk ettirmeye

çalıştı. Onun, askerî, eğitim, idarî alanlarda yaptığı devrimlerle, merkezileştirme hareketi, nüfus sayımı, ayanlıkların kaldırılması gibi hareketler halefleri tarafından dikkatle tâkib edildi. Bunların yanısıra ilk gazetenin yayınlanması, ilk defa yolların inşa teşebbüsü, elbise ve şapka hususlarında da büyük değişiklikler yapıldı. Yeni kurulmuş olan askerî teşkilâta ilk defa olarak Fransız usulunde elbise giydirildi. Cüppe ve sarık ulemaya bırakıldı. Elbise hususundaki değişiklik redingot, pantolon ve siyah deri ayakkabıdan ibaretti. Giyim hususundaki nizam diğer devlet memurlarına da tatbik edildi. Fakat bütün bu değişiklikler sâtihta kaldı. II. Mahmud'un görevi Büyük Peter'inkinden daha zordu. Büyük Petro doğuştan bir otokrat idi. Halbuki II. Mahmud böyle olmak için hükümet de, cemiyette derin kökleri olan islâmî gelenğin mukavemetini kırmak zorunda kaldı. Büyük Peter Avrupalı mütehassısları ülkesine davet edebildiği halde II. Mahmud küçük bir miktar hariç bunu yapamazdı. XIX. asırdaki devrim öncülerinden Mustafa Reşid Paşa bir çok bakımlardan bu devrimlerin hakiki mimarı idi. Gülhane hatt-ı hümayununun hazırlanmasında baş rol onda olmuştu. Tanzimat devrinin hukuk alanında devrimlerini maliye ve eğitim alanındakiler tâkib etti. 1856 Islâhat fermanı bir çok bakımlardan Gülhane hatt-ı hümayununun tamamlamakta idi. Abdülmecid'in halefi olan Abdülaziz devri yapılmış olan devrimlere bir reaksiyon devri olmuştu. Bununla beraber Âli ve Fuad Paşalar yapılmış olan devrimler lehine bir muvazene teşkiline muvaffak oldular. Aynı zamanda başlamış devrimleri de yürüttüler. II. Mahmud'dan sonra Tanzimat şahsiyetleri onun tabripkâr bir sürat ve şiddetle muvazelenelendirildiği ülkede, yeni bir yapıyı meydana getirmeye çalıştılar.

Fakat kendilerinin evvelce alışık olmadıkları malzeme ve üslûbla çalışmakta idiler. Zaman zaman etraftan devrimler aleyhinde memnuniyetsizlikler yükseliyordu. Türk cemiyetinde her grup hemen hemen iktisadî, içtimai ve siyasî değişikliklerin menfaatlerini tehdid eder mahiyette görüyordu; hattâ batıdaki hristiyanların islâmiyete karşı zaferi olarak telâkki edildiler. 1871 yılı ile devrim, geçmişe dönmeyi hemen hemen pratik olmaktan çıkardı. İyi veya kötü Türkiye'nin önünde yalnız bir yol vardı. O da modernleşme ve batılılaşma idi. Yavaş veya sür'atli, gidecek, fakat dönmiyecekti.

İhtilâlin tohumları (s. 126-170): XVIII. asır sonlarında hürriyet kelimesi türkçede yeni bir anlam kazanmaya başladı. Bu yeni kelimenin yerleşmesinde fransızcadan çevrilen risalelerin rolü oldu. Fakat bu terim hakkında ilk kanaat müsbet olmamıştı. Reisülküttab Âtîf Efendi tarafından, milliyetçilik ve hürriyet tarafdarlığı imparatorluğu yıkacak kadar tahripkâr addedilmişti. Fakat bu cereyanı yok etmek için yapılmış bu gibi teşebbüslere rağmen, hürriyet ağacından alınan dal Türkiye toprağında sağlam kök salmıştı. Zira islâmîyet ile hristiyanlık arasında bulunan duvardaki kapı açılmıştı. Artık aradan geçen fikirlerin akımını kontrol etmek veya arasından seçim yapmak imkânsızdı. XIX. asrın ilk yarısında batı'ya seyahat fırsatı bulaaların mikdarı artmış ve gidenler, Avrupa'ya nazaran ülkenin gerisini kavramışlardı. Bunlardan çoğu buldukları memleketlerin dilini öğrenmekte ve Avrupa'nın kudretinin şaşılacak kaynaklarını anlamakta idi. Bunlardan biri olan Sadık Rifat Paşa Avrupa ahvaline ait yazdığı risalede Avrupa ve Türkiye arasındaki esaslı farklar üzerinde bazı mütalâalarda bulundu. XIX. asır ortasında cemiyet batılı içtimai

ve siyasî davranışların havasına alışmış ve batılı fikirlerinin türkler arasında yayılışı da, klâsik Osmanlı edebiyatından şekil ve muhteva bakımında farklı yeni bir türk edebiyatının doğmasına hızlandırılmıştı. Fransız edebiyatı bu yeni edebiyatta eski İran klâsiklerinin yerini almaya başladı. Bu yeni edebiyatın öncüleri olarak Şinasi, Ziya Paşa ve Nâmîk Kemâl nazarı dikkati çekerler.

İlerleme, umumî efkârla desteklenin hür müesseseler üzerine dayanır. Onlarda böyle bir umumî efkârı, yaratmağa çalıştılar. Bu hususta en önemli ortam basın idi. Türkiye'de basın 1840 yıllarında başlamakla beraber böyle bir rol oynayabilecek gazetenin yayınlanması için Kırım harbinden sonraki devreyi beklemek lâzım gelmişti. *Ceride-i Havadis* gazetesi herkesin anlayabileceği basit bir türkçe ile yayımlandı ve bu gazete 20 yıl müddetle türk gazeteciliğinin öncülüğünü yaptı. 1860 yılından sonra onu diğer gazetelerin yayımlanması takip etti. Fakat basının gerek adetçe ve gerekse nüfuz bakımından gittikçe kuvvet kazanması hükûmetin onunla ilgilenmesine yol açtı. 1865 yılında Türkiye'de ilk defa basının kontrolü için sıkı kâğıtlar ihtiva eden bir basın kanunu çıkarıldı, Türk hükûmet adamları basının nüfuzunu kontrol ve sansür gibi, yeni meselelerle yüzyüze geliyorlardı. Fakat türk basın mensupları kısa zamanda olağanüstü bir gelişme geçirerek, bilgi vermekten tefsire, tefsirden tenkide, tenkidden muhalefete ve muhalefetten müdafaaya geçtiler.

II. Mahmud ve haleflerinin yaptığı devrimler, imparatorlukta, aydın idealist ve arzu dolu «idareci seçkin bir grup» yaratmıştı. Osmanlı cemiyet ve idare tarzının değişimi onlara yeni imkân ve fırsatlar verdi. Avrupa eserlerinin türkçeye çevrilmesi ve adapte edilmesi on-

ların düşüncelerini yeni inanç ve fikirlerle doldürmüştü. Bundan dolayı XIX. asrın ikinci yarısında padişah ve nazırların gittikçe artan mutlak hâkimiyetleri onların omuzlarına ağırlığını vermişti. Onların ne ideolojik ne de ihtilâl ve muhalefet usûllerinde noksanları vardı. Mutlakiyetçiliğe karşı Türk liberal muhalefet hareketine 1859 Kuleli vakası ile başlamak âdet olmuştur. Liberal ve meşrutî fikirler Osmanlı imparatorluğu'nda yıllardan beri bilinmekte idi. Bu belirtiler Sadık Rifat Paşa'nın yazılarında görülürler. 1860 da ilk defa meşrutî bir devrim programı ile hükûmet faaliyetinin tenkid edildiği görülmektedir. Muayyen bir grubun ilk teşekkül tarihinin 1865 olduğu da dikkate alınmalıdır. Kurulan bu cemiyet, aralarına iki hanedan üyesini de alarak büyük bir gelişme kaydetti. Cemiyet ismini 1837 sıralarında aldı. Türkçesi Yeni Osmanlılar, Fransızcası ise genç-türkler (Jeunes Turcs) idi. 1871 de Âli Paşa'nın vefatından sonra imparatorluğun durumu gittikçe kötüleşti. 1875 de Bosna-Hersek isyanının çıkması, Bulgar isyanının hükûmet tarafından kanlı bir şekilde basdırılması, Selânik'de Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülüşü, Babıâli ile Avrupa arasını açan hususlardan oluştu. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa İstanbuldaki medrese talebelerinin ayaklanması ile düşürüldü. Sonunda Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murad geçirildi. Bu vaka liberallerin zaferi olarak telâkki edilmiştir.

İstihdad ve aydınlanma (s. 171-205): II. Abdülhamid liberal veya meşrutî fikirlere müfrit bir şekilde düşmandı. Böyle olmakla beraber batılılaşma ve modernleşmeye mahallî değildi. Onun saltanatının ilk günlerinde Tanzimat hareketi iklimini bulmuştu; Tanzimat rejimi yeni bir merkezîyetçi ve kontrol edile-

meyen despotizme meyletti. Onun yaptığı reformlarda esas rolü oynayan şahıs bir İngiliz dostu olan Küçük Said Paşa idi. Bir cemiyetin ilerlemesinin tahsil ve terbiye ile olacağına inanıldığı için işe oradan başlandı. Fakat yalnız tahsil kâfi değildi. Dürüstlük ve vatan sevgisi de onu tamamlayan unsurlardandı. Bu arada imparatorluğun muhtelif yerlerinde açılan ilk ve orta dereceli okullarla muhtelif meslek ve ilk türk üniversitesinin kuruluşu da bu faaliyetin sonucu olarak zikredilmelidir. Hukuk alanında yapılan yenilikler arasında *Mecelle*'nin 1888 de tamamlandığı da kayda değer harekettir. Bununla beraber 1908'e kadar hukukun diğer alanlarındaki çalışmalar devam etti. Ulaştırma hizmetleri için demiryolları ve karayolları, telgraf şebekesinin kuruluşu da bu devirde oldu. Basın II. Abdülhamid idaresinde oldukça büyük bir gelişme kaydetti. Bununla beraber ilk sansür idaresi de bu devirde yerleşmişti. Böyle olmakla beraber basın Türkiye'nin modernleşmesinde kendine düşeni yaptı. Abdülhamid devrinde okullarda özellikle eyaletlerdeki okullarda rejimden memnuniyetsizlik ve ihtilâl mayası gittikçe kuvvetlenmişti. Hattâ Galatasaray sultanisinde dahi devrin sultanına karşı infial artmıştı. İlk muhalefet grubu 1389 da Tıbbiye mektebi talebeleri tarafından kuruldu. Sul tana muhalefet memleket dışındaki merkezler ile memleketteki basın tarafından özellikle 1902 ile 1903 yılları arasında yapıldı. 1908 dan itibaren ihtilâl teşekkülleri kurulmaya başlandı. Bu teşekkülleri bir teşkilât içinde birleştirmek için başarısız teşebbüsler de yapıldı. Fakat bu vakaların merkezi memleket dışındaki sürgünler değil Anadolu ve Remeli'de ki memurlar arasında idi 1908 de çıkan bir isyan sonunda ihtilâl haline geldi ve gâyesine ulaştı.

İttihad ve Terakkî (s. 203-233): Çoğun-

İçini askerlerin teşkil ettiği bu ihtilâl, müslüman türklerin vatanperverane bir hareketi idi. Milliyetçi unsurların teşkil ettiği türk hâkimiyeti ve merkezî otoritenin teminini isteyenler sonradan İttihad ve Terakki grubunu teşkil ettiler. Genç Türkler, sonraları bir korku ve baskı devri yaratmak, içte ve dışta imparatorluğu parçalayan bir siyaset gütmekle itham edilmişlerdi. Dış görünüş bakımından 1908-1918 iyi bir manzara arz etmemektedir. Fakat meseleye dikkatle bakılırsa, en önemli bâzı meseleleri hallettikleri de görür. Cereyan eden hâdiseler sebebiyle eserleri tamamlanamamış ve bozulmuştu. Bununla beraber bir çok hususlarda, onların siyaset sahnesinden silinmeleri ile, ortaya çıkmakta olan Yeni Türkiye için bir yol hazırlamaya gayret etmişlerdi. Bu eserlerden biri vilâyet ve belediye teşkilâtı olup ufak tefek bazı ilâveler hariç, Türkiye Cumhuriyetinin vilâyet ve köy idaresinin esasını teşkil etmişti. İstanbul'da dahi bir başkent için çok lüzumlu olan bir belediye teşkilâtı vücutta getirilmişti. Bu ve bunun gibi bir takım faydalı teşebbüslere rağmen onlar imparatorluğu meşrutî bir hükûmete kavuşturamadılar. Yeni kurulan Jandarma teşkilâtı bütün imparatorluğa teşmil edildi. İçtimaî hayatta yapılan değişiklikler arasında 24 saatlik batı saat sisteminin kabul edilmesi de zikredilmelidir. Avrupa modasına göre giyim kuşam da oldukça yayılmıştı. Jöntürklerin en önemli başarılarından birisi de eğitim alanında yapılandır. Evvelce yapılan işlere devam ile yeni ilk ve orta dereceli okullar açıldı ve üniversite yeniden teşkil edildi. Aynı zamanda yeni bir eğitim sistemi de meydana getirdiler. En önemlisi kadınlara bahşedilmiş olan okuma fırsatının verilmesi ve bunun memleket sathına yayılması idi. Bu devirde kadın aleyhinde olan poligami ve boşanma gibi

iki önemli faktör ortadan kaldırılamadı ise de kadınların lehine bâzı değişiklikler yapıldı.

Türklerin hangi medeniyet halkasına ait olduğu veya olacağı meselesi islâmîcılar ile batı taraftarları arasında uzun münakaşalara sebebiyet vermişti. Bu iki kutup arasında bulunan mutedilleri de zikretmek lâzım gelir. Muhafazakârlar ve radikaller ve müfritler arasındaki münakaşalar arasında tahsil meselesi de vardı: "Fazla mekteb mi? Fazla medrese mi?" Bu ve buna benzer münakaşalar cereyan ederken Türkiye büyük bir harbin içine düşmüştü.

Kemalist Cumhuriyet (s. 234 - 287): Bu bölümde imparatorluğun 1918 ve on takib eden yıllarda Sevr andlaşmasındaki durumu anlatılmıştır. Türkiye topraklarının paylaşıldığı sırada, Mustafa Kemal tek başına mücadele meydanına atılarak ayrı ayrı yapılmak istenen mücadeleyi bir merkez etrafında toplamış ve kurtuluş savaşını zafere ulaştırmıştı; onu tâkip eden yıllarda da Yeni Türkiye'nin nüvesini teşkil eden teşkilâtını meydana getirmişti. Lozan andlaşmasını tâkip eden yıllar Türkiye'nin siyasi hayatında lüzumlu değişikliklerin gerçekleşmesi ile geçti. Teokrasiye son vermek için yapılan devrimler muhalefete rağmen tutundu. Yapılan devrimlerin en önemlilerinden biri hukuk alanında yapılandır. XIX. asırda hukuk alanında yapılan devrimler şeriatın bu alandaki mutlak hâkimiyetine son verdi ise de 1924 e kadar hüküm sürmekte devam etti. 1924 de şeriat mahkemeleri lağvedildi. 1923 de İsviçre kanununun adaptesi ile meydana gelen yeni kanun kabul edildi. 1927 de yeni harflerin kabulünü demokrasi için çalışmalar tâkip etti.

Atatürk âni ve kesin kararlar adamı idi. Bir bakıma diktatör olarak kabul edilmişti. Fakat memleketi idare şekli,

onun Avrupa ve Orta-doğu'daki örneklerinden çok farklıdır; Atatürk devrimi Orta-doğu ve diğer yerlerde görülen sonraki devrimlerin ilk şeklidir. Öyle olmakla beraber onlarla aralarında az benzerlik vardır. Zira o iktidara hükümet derbesi ile gelmiş küçük rütbeli bir subay değildi. Memleket idaresini tedricen eline geçiren bir paşa ve generaldi. Yeni fikirlerle mücehhez olan o ve arkadaşları, asırların yoğunluğu imparatorluk ve askerlik tecrübesinin aynı zamanda eski Osmanlı hâkim sınıfının itiyad ve nizamı ile meşbu idiler. İmparatorluğun dağılışı ve hanedanın lağvedilişinden sonra dahi halkı kazanmaya çalışmak ve inkıyada zorlamak veya zorlamaya ihtiyaç olmadan onlardan itaat talep veya kabul etmek salâhiyet ve teminatına sahiptiler. Böylece devrimleri bir nevi babayani önderlikle geliştirdiler. Bir asker olarak da, parlak ve ilham dolu lider olarak da Atatürk Avrupa'nın hasta adamını ölüm yatağından yakalayıp yeni bir canlılık ve hayatıyetle kalkındırdı. Tarihinin en karanlık dakikasında Kemalist devrim Türk milletine yeni ümit ve hayat getirdi. Kendine itimat ve enerjisini kazandırdı; ve onu sağlam bir şekilde yalnız bağımsızlığa giden yola değil fakat nadir ve çok kıymetli bir şey olan hürriyete giden yol üzerine yerleştirdi.

Kemal'den sonra Cumhuriyet (s. 288-313): Atatürk'ün ölümünden sonra Büyük Millet Meclisi onun en yakın arkadaşı İsmet İnönü'yü çoğunlukla ona halef olarak seçti. Atatürk'ün hükmeden şahsiyetinin yokluğu ve muzaffer batının meşrutî fikirlerinin tesiri altında kalmış olan bir yeni neslin doğuşu, kökü maziden gelen otoriter hükümetin artık umum tarafından kabul edilme imkânlarını zayıflattı. Ve bu âmiller, rejimi daha basit baskı yapmağa daha doğrusu otoriter siyasetinin zayıflaması ile so-

nuçlandırdı. Harp yıllarının zorluk ve meşakkatleri yabancı-casusluk ve sabotaj tehdidi, o zamanlar için Türkiye'de kuvvetli bir hükümet bulunması ihtiyacını dıştan takviye eden hususlardandı. Harp yıllarından sonra Türkiye'de tek parti hâkimiyetini söne erdiren âni ve süratli değişiklikler oldu. Bu seyir Türkiye'nin Birleşmiş milletlere katıldığı zaman olan 1945 de başladı: Nihayet 1950 de kabul edilmiş olan seçim kanunu ile 14 Mayıs 1950 de Atatürk'ün kurduğu parti seçimi kaybetti.

Eserin ikinci kısmı "Değişikliğün Görünüşleri", başlığını taşımaktadır (Cemiyet ve Millet (s. 317 - 355): Vatan ve millet terim olarak XVIII. asır sonlarından beri Osmanlı hayatına girdi. Fakat ilk defa devlet tarafından 1839 Gülhane hatt-ı humayununda kullanıldığı görüldü. 1908 de kurulan Türk ocağı ile türk kelimesi alem olarak kullanılmaya başlandı. Türkçülük hareketi Türkiye'deki yerini aldı. 1908 den beri kültürel milliyetçiliğin gelişmesi yeni türk neslini türkçülük fikrine alıştırdı. Kemalist Cumhuriyet türklerin memleketi "Türkiye", fikrini gerçekleştirdi. Bir Türk milleti fikri aydın sınıf arasında süratle yayıldı. Fakat bu, Türkiye dışından gelmiş türkler arasında ve Turancı mahfillerde tatmin edici değildi. M. Kemal bu gibi düşünceler ve gruplara muhalefet etti. Diğer yerlerdeki türklere ilgi ve sempati gösterebilirdi, fakat Türkiye Cumhuriyeti tehlikeli ve uzak maceralara sürüklenemezdi.

Devlet ve hükümet (s. 356 - 391): XIX. asırdaki devrimler Türkiye'ye Avrupa bir devlet şekli yapısı kazandırmaya çalışmıştı. Cumhuriyet idaresi profesyonel bir asker tarafından kuruldu. Cumhuriyet idaresi otoriter bir özellikte olmakla beraber hiç bir zaman askerî diktatörlük değildi. XIX. asırda mülkiye terimi askerîye ve ilmiye'den ayrı olarak

sivil hizmetlerin ifası için kullanılmakta idi. Cumhuriyet idaresi ile sivil olan mülki hizmetlerin durumu bir kaç defa değişti. Türk idaresi hiç olmazsa bir dereceye kadar halk üzerinde otorite sahibi idi. Türkçe memurun mânası emredilen demektir. Bir hizmetkâr değil, fakat bir âmir idi. Hakikî bir değişiklik, yeniden eğitim görmüş bir memur ve vatandaşın mevcudiyetini icab ettiriyordu. Son yıllardaki en teşkilâtli gelişme bu idi ki henüz başlamıştı.

Din ve kültür (s. 395 - 436) : 1924 ün lâik devrimleri dervişlere değil din ülmesine yöneltilmişti. Fakat az sonra anlaşıldı ki, lâikliğe muhalefet ulemeden değil dervişlerden geldi. Ulema devletin otoritesine boyun eğmeğe alışmıştı. Dervişler ise müstakil olup, muhalefet etmek itiyadında idiler. Onlar halkın kendilerine itaat ve emniyet etmesinden hoşlanmakta idiler. Güney-doğu'daki bazı yerlerde muhtelif derevesi hanedanları zühur etti ve eski derebeylerin yerini aldı. İslâmiyet, türk milliyetçiliğinin en önemli vasıflarından biridir. İslâmî inanış ve onun tatbikatındaki değişiklikler, ahlâkî ve siyasî sebeplerle de türk halkının menfaati için lüzumlu idi. Türk Köylüsü eskiden olduğu gibi dindar idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında ifade edilemediği için bilinmeyen bu gibi düşünceler, zamanla ifade edilebildiğinde bir «canlanış» olarak tslâkki edilmişti. Bu «canlanış»ı destekleyen en kuvvetli elemanlardan biri esnaf olarak bilinen sınıf idi.

Türkiye'de de başka islâm memleketlerinde olduğu gibi doğu ve batı unsurlarının en iyi sentezi başarısından ümitle konuşanlar vardı. Bu boş bir ümittir. Zira tarihte medeniyetlerin karışmasından en iyi medeniyet unsurlarının birleşmesi sonucu alınmaz. Daha ziyade iyi, kötü farklarının birleşmesinden meydana gelen bir karışmadır. Fakat modern düşünce seviyesinde

bir dine imanın canlanışı, imkânın hududları içindedir. Türk halkı sağ duyusunu kullanarak islâmiyet ve modernizm arasında tezada düşmeksizin onları birleştirecek bir telif yapabilir.

Seçkinler gurubu ve halk (s. 43-472) : Bu kısım şu küçük kısımlar hâlinde incelenmiştir. Eski nizamın parçalanışı; Ayanlar ve derebeyler; zirai değişme; Avrupalıların siyasî ve iktisadî faaliyetleri; hristiyan orta sınıf; islâm reaksiyonu; endüstri; genç türkler; toprak kanunları; iktisadî milliyetçilik içtimaî değişme; yeni seçkinler grubu; devrimler; Kemalist halkçılık; devletçilik; harp yılları; Demokratik muhalefet 1945-1950; Toprak reformu; İşçiler ve köylüler.

Bu gün Türkiye'de bir kısım aydınlar tarafından yanlış anlaşılmağ temayülünde bulunan devletçilik ve onun tatbikatı hakkında Prof. Bernard Lewis'in aşağıdaki satırları çok ilgi çekicidir: «1929 yılında dünyayı kaplayan iktisadî buhran Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî gelişiminde yeni bir devre açtı. İktisadî ihtiyacın gittikçe artan baskısı Yeni Türk devletini daha yeni iktisadî faaliyette bulunmağa zorladı. Bu sebeble 1931 yılında devletçilik bir esaslı prensip olarak hükûmeti programında yer almak üzere adapte edildi. Bu iktisadî siyaset hiç bir yeni ideolojik meyilden ilham almamıştı; veya doğrudan doğruya herhangi bir dış baskı sonucunda da olmamıştı. Devletçilik, iktisadî faaliyetin öncüsü ve tanzimîsi olarak devletin faaliyeti demekti. Türk hükûmetinin iktisadî faaliyetleri kötü yöneltilmiş veya tatminkâr olmayabilir: Lâkin bu faaliyetler evvelce Türkiye'nin sahip olmadığı iş adamları, teknisyenler ve menejerlerden meydana gelen yeni bir orta sınıf yarattı. Bu yeni unsurun zühurunun iktisadî ve içtimaî sonuçları gelecek nesilde elde edildi. Harpten sonra geli-

şen bu sınıf memleketteki siyasî kuvvetler dengesini değiştirdi. Bununla beraber nüfusunun yüzde 70 ini teşkil eden köylünün bulunmaları ise hâlâ halledilmekten uzak kalmıştı. Kemalizm, devrimi kazabalara ve şehirlere götürmüştü. İkincisi, sessiz ihtilâl ise şimdi milletin derinliklerine varıyor ve yeni bir geçişe başlıyordu.

Sonuç, Türk devrimi başlığını (s. 478 - 480) taşımaktadır. Eski nizamı zorla yıkıp yeni bir siyasî nizam kurana Türk devrimi şekil bakımından 1908 de başladı. Türkiye'deki temel değişiklikler-islâmî imparatorluktan milli Türk devletine, Orta-çağ tsokrasisindeu meşrutî cumhuriyete, bürokratik feodalizmden modern kapitalist iktisadî cemiyete-reformcu ve radikallerin başarılı dalgaları ile uzun bir devrede tamamlandı. Eser 1950 den sonraki olayları incelemekte hudud olarak bu tarihi kabul etmektedir.

Prof. B. Lewis eserini meydana getirmek için uzun yıllar çalışmış ve büyük gayret sarfetmiştir. Eserinin her sayfasında kullandığı kaynakların zenginliği kadar onları tefsir etmekteki üstün başarısı derhal dikkati çekmektedir. Bununla beraber bir kaç küçük noktaya işaret etmekten kendimizi alamıyoruz. XVI. - XVII. asırlarda Osmanlı türklerinin Avrupa askerî tekniğini adapte etmeğe çalışmaları (s. 6), bazı noktalarda doğru olmakla beraber genelleştirilemez. XVI. asırda Osmanlılar hiç bir zaman zaafa düşdüklerini kabul etmemişlerdi. Hattâ XVII. asırda dahi bu böyledir. Meselâ Avrupa topluluğunun yeni buluşlarını, XVI. asırda Osmanlı toplumunun en gelişmiş olduğu devirde kabul edemeyecekleri aşikârdı. Böyle bir adaptasyon zikredilen asırlarda olabilmiş olsa idi, daha sonraki asırlarda bu sahalardaki yapılan yenilik hareketlerinin bir kısmına lüzum hasıl olmayacaktı. Prof. B. Lewis'in önsözünde belirtmesine

rağmen timar sistemi yerine feodalite gibi bazı terimlerin, mayyayn mesleklerinin izahında kullanılmaları biraz suni izah tarzıdır. Bunu farketmiş olması yazarın lehinedir. Bu arada Bizans feodalizminin Osmanlı timar sisteminin şekillenmesine yardım ettiği iddiasının bir farâziye halinde olup mukayeseli bir tedkik'e muhtaç olduğunu belirtmek lâzımdır (s. 43). Talât Paşa'nın sadareti eserin bir yerinde (s. 221) Şubat 1917 olarak gösterilmişken, diğer yerde (s. 222) 1916 olarak zühul eseri kaydedilmiştir. Yeni harflerin kabul edilmesine Türk hükûmetinin Sovyetlerin hakim oldukları yerlerde ilk defa tatbik ederek bu hususta teşvikçi rol oynadıkları ve örnek oldukları fikrine (s. 271) iştirâk edemiyoruz. Keza Şehremini makamının Bizans menşeli (s. 388) olduğu ihtimal şeklinde dahi düşünülemez. Eserde ayanlarla derebeylerin lâyıki veçhile ayırılmaması gibi müphem kalmış bir kaç mesele daha vardır. Bu ve bunun gibi noktalar eserin bütününe etki yapmayan teferruat bakımından noktalar olarak kabul edilmelidir. Genel olarak Prof. Bernard Lewis kullandığı kaynaklar kadar onları incelemek ve tefsir etmekte dolayısı ile ele aldığı meseleleri aydınlatmakta büyük başarı göstermiştir. Yazarın lehine kaydedilecek diğer hususda, iyi bir tarihçi de olması lâzım gelen tarafsızlıktan ayrılmaması olmuştur. Yeni Türkiye'yi ve onu meydana getiren âmilleri öğrenmek isteyen herkes elimizdeki eseri kullanmak zorundadır. Bu eserin bir an önce türkçeye çevrilmesi ve türk ilim hayatına mal edilmesi en büyük temennimizdir.

Dr. Cengiz Orhonlu

Franz Babinger, *Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata (Pera) und Skutari aus dem Ende des*